

system cytowania tekstów starożytnych, jak też czytelny układ strony czy wysoka jakość druku. Interesujące są zestawienia i indeksy. To rozbudowane, a jednocześnie bardzo pomocne instrumentarium zawiera m.in. zestawienia autorów i cytowanych dzieł (s. 871-896), a także ważne indeksy: indeks tekstów starożytnych (s. 901-929), indeks rzeczowy nazw własnych i imion oraz autorów starożytnych (s. 931-945), a nadto indeks tekstów Janowych z rejestrem cytowanych przy tej okazji tekstów starożytnych (s. 947-987). Ostatni indeks powoduje, iż sięgający po *Neuer Wettstein* czytelnik zyskuje natychmiast ogólny przegląd materiału, jaki został zacytowany przy poszczególnych wersetach Ewangelii.

Bez wątpienia recenzowana publikacja *Neuer Wettstein* (Bd. I, Tł. 2), jak podobnie wcześniej opublikowany tom *Neuer Wettstein* (Bd. II, Tł. 1-2), winny się znaleźć tak w posiadaniu uniwersyteckich czytelni teologicznych, jak też w zbiorach prywatnych.

Stefan Szymik MSF

Ks. Henryk W i t c z y k, *Pascha Jezusa odpowiedzią Boga na grzech świata. Eschatologiczna Ofiara Ekspiacji i Nowego Przymierza*, Lublin: Wydawnictwo KUL 2002, ss. 452.

Teologia biblijna wyodrębniła się spośród innych nauk teologicznych w końcu XVIII wieku. Odtąd bibliści podejmują różne próby jej wykładu, szukając tematu łączącego całe orędzie Pisma św. Eichrodt np. centralną „strukturę” Biblii widział w instytucji przymierza. Inni (von Rad) starali się metodą „diachroniczną” odkrywać kolejne warstwy tradycji literackich, aby poprzez ich uporządkowanie w czasie ukazać rozwój ważnych idei biblijnych. Jeszcze inni (Preuss), posługując się hasłami słownikowymi, opracowują syntetycznie myśl ST w oparciu o pewne tematy wiodące. Podobnie jest w licznych podręcznikach teologii NT. Natomiast ciągle brakuje prac monograficznych, które podejmowałyby łącznie w zwartej syntezie wspólne tematy „Biblii i Ewangelii”. W Polsce pierwszą taką próbę, jeszcze przed Soborem, podjął ks. Cz. Jakubiec (*Stare i Nowe Przymierze. Biblia i Ewangelia*, Warszawa 1961).

Ostatni dokument Papieskiej Komisji Biblijnej (2001) nie tylko zachęca do takich ujęć syntetycznych, ale sam daje zarys „podstawowych wspólnych tematów” Starego i Nowego Testamentu (n. 23-63). Ta obszerna synteza, obejmująca połowę dokumentu, kończy się ważnym wnioskiem hermeneutycznym: „osoba Jezusa i związane z Nim wydarzenia pozwoliły ukazać w Pismach pełnię sensu, który wcześniej był niedostrzegalny. Ta pełnia znaczenia ustanowiła pomiędzy Nowym a Starym Testamentem potrójny stosunek: ciągłości, braku ciągłości i postępu” (n. 64).

Najnowsza praca ks. Henryka Witczyka podejmuje tematykę szczególnie ważną i dyskutowaną we współczesnej teologii systematycznej. Zaczyna od egzystencjalnego

stwierdzenia, że „sercem chrześcijańskiego życia i śmierci jest nowa Pascha – męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa” (s. 11). Stwierdzenie to było jednak i nadal jest różnie interpretowane. Autor wychodzi od trzech klasycznych modeli wyjaśniania Paschy Jezusa jako „Wydarzenia, które gładzi grzech świata”: św. Anzelm (*satisfactio vicaria*), św. Tomasz (*meritum*) i M. Luter (*satisfactio poenalis*). Od XVI w. ten ostatni model zdominował teologię nie tylko protestancką: „Pod wpływem teologii Lutera Bóg, który wymaga od Jezusa Ofiary przebłagalnej, jest ukazywany jako Bóg gniewu. Jedynie krwawa Ofiara złożona przez Jezusa na krzyżu jest w stanie usmierzyć Jego złowieszczy i karcący gniew (s. 19)”. Oczywiście, taka wizja Paschy Chrystusa wywołuje sprzeciw współczesnych myślicieli, prowadząc często do krytyki chrześcijańskiego kultu i zastępowania biblijnej kategorii „ofiary” czysto laicką ideą daru (Hryniewicz).

Ks. Witczyk proponuje szukanie odpowiedzi w natchnionych tekstach Starego i Nowego Testamentu, które podejmują „temat grzechu, gniewu Bożego, miłosierdzia i ofiary. Sens kultu ofiarniczego i jego skuteczność zbawczą określa bowiem w starym Przymierzu Tora kultowa, a w nowym – sam Jezus i inspirowani przez Ducha Prawdy Jego apostołowie i uczniowie” (s. 26). Zgodnie z zarysowanym na wstępie programem, rozważania zawarte w omawianej książce mają charakter teologiczno-biblijny, chociaż oparte są na solidnym fundamencie filologicznym. Co jednak godne podkreślenia, analizy egzegetyczne nie przytłaczają bynajmniej czytelnika, gdyż podporządkowane są rygorystycznie myśli przewodniej, zawartej w tytule książki. Autor realizuje w ten sposób zasadę, której wielokrotnie dawał wyraz w poprzednich pracach: bibliistyka w służbie teologii. Jako kierownik Katedry Teologii Biblijnej w KUL, troszczy się on od dawna, by prace biblijne były wolne od żargonu znanego tylko specjalistom. W tym celu założył zresztą periodyk „Verbum Vitae” jako forum porozumienia przedstawicieli różnych dyscyplin teologii.

Omawiana tu książka składa się z ośmiu rozdziałów, w których kolejno czytelnik jest wprowadzany w sedno zagadnienia: w tajemnicę Ofiary Chrystusa. Rozdział I (s. 27-50) nosi tytuł: „Grzech człowieka wołaniem o miłosierdzie Boga większe niż gniew”. Takie ustawienie tematu słusznie ukazuje wyższość Bożego miłosierdzia nad Jego gniewem: „w gniew Boga wpisane jest miłosierdzie” (s. 49), a łącznikiem pomiędzy pozornie sprzecznymi przymiotami Jahwe jest Przymierze, jakim związał się On z wybranym sobie ludem.

Motyw Przymierza przeprowadza czytelnika do II rozdziału (s. 51-97): „Miłość Boga źródłem kultu usuwającego grzech i umacniającego Przymierze”. Te nieco przydługie tytuły zbudowane są celowo w formie tezy teologicznej, aby ułatwić czytelnikom śledzenie toku myśli autora. Tym razem wychodzi on od sławnej sentencji prorockiej (Oz 6, 6: „Miłości chcę a nie ofiar”), podjętej później przez Jezusa. Nie chodzi w niej oczywiście o zniesienie ofiar, lecz o ich reinterpretację w świetle kluczowego pojęcia Bożej miłości miłosiernej (*chesed*). Najdoskonalszym znakiem miłosierdzia dla ludu Przymierza jest ofiara ekspiacyjna, służąca pojednaniu grzesznika z Bogiem.

Tak przechodzimy do kolejnego rozdziału: „Dzień Ekspiacji – odsunięcie grzechów od świątyni i od ludu Przymierza” (s. 99-148). W świetle najnowszych badań nad strukturą Księgi Kapłańskiej przedstawiono tutaj centralną myśl, zawartą w Kpł

16-17. Ekspiacja, możliwa dzięki rytowi krwi, poprzedza etykę, która z kolei jest najważniejszym owocem ekspiacji (s. 147).

Inny, prorocki, model ekspiacji przedstawia sławna pieśń o cierpiącym Słudze Pańskim (Iz 52, 13-53,12). Jest ona przedmiotem dogłębnej refleksji egzegetycznej w rozdz. IV (s. 149-190): „Męka i śmierć Sługi Pańskiego a Jezusowe objawienie o eschatologicznej Ekspiacji i nowym Przymierzu”. W zakończeniu tego ważnego rozdziału dokonano przejścia od Starego (*typ*) do Nowego Testamentu (*antytyp*). Wypełnieniem proroctwa o cierpiącym Słudze jest Krzyż Chrystusa. Druga połowa książki będzie już dotyczyła chrześcijańskiej interpretacji ofiary przebłagalnej. Świadectwa nowotestamentalne zostały tu ułożone w porządku chronologicznym, aby umożliwić śledzenie rozwoju myśli o Ofierze zbawczej Chrystusa.

Rozdział V (s. 191-222) nosi więc tytuł: „Pawłowa ewangelia o Krzyżu Chrystusa jako eschatologicznej Ofierze Ekspiacyjnej” (częste stosowanie dużych liter ma podkreślić jedyność i неповtarzalność zbawczego wydarzenia Krzyża). Spośród licznych tekstów św. Pawła zostały tu wyakcentowane zwłaszcza te miejsca Listu do Rzymian, których terminologia nawiązuje do ofiar ekspiacyjnych ST. W zakończeniu tego rozdziału autor w odpowiedzi na propozycje Hryniewicza stawia wyraźny imperatyw, płynący z lektury listów Apostoła Pawła: Duchowość ofiary przed duchowością daru! Kolejny rozdział (VI), najdłuższy, ale i najważniejszy w książce (s. 223-288), poświęcony jest Jezusowym słowom ustanowienia Eucharystii oraz interpretacji zbawczej śmierci „za wielu”. Podobnie jak to było dotychczas, tytuł rozdziału streszcza poruszane w nim zagadnienia: „Eschatologiczna Ofiara Ekspiacji i nowego Przymierza – jej antycypacja w wieczniku i pamiątka w Kościele”. Konieczne rozważania filologiczne zostały i tym razem ograniczone do minimum, a dyskusje między egzegetami – zaznaczone dyskretnie w przypisach. Dzięki temu zabiegowi oszczędzono zwykłemu czytelnikowi poczucia zagubienia w drugorzędnych szczegółach. Ponownie egzegeza ma tu funkcję służebną wobec człowieka: autor nie traci z pola widzenia głównego celu swoich wywodów.

Dwa końcowe rozdziały dotyczą reinterpretacji Ofiary Jezusa w Liście do Hebrajczyków. Nowy „Przybytek” wyrastający z ekspiacyjnej Ofiary Arcykapłana nowego Przymierza (Hbr 8-9): taki jest temat rozdziału VII (s. 289-322). Jak wiadomo, chodzi tu o centralne orędzie tego niezmiernie cennego dokumentu pierwotnego Kościoła. Autor Listu łączy nowe Przymierze z odpuszczeniem grzechów mocą Krwi Chrystusa. Rozwinięciem tego tematu jest ostatni rozdział pracy ks. Witczyka (s. 323-359): „Pascha Jezusa – eschatologiczna Ofiara Ekspiacji zbawieniem dla wierzących (Hbr 10-13)”. Parenetyczna treść końcowych rozdziałów Listu nadaje się najlepiej na zakończenie wywodów przedstawionych w książce. Autor recenzowanej pracy, wzorem Autora biblijnego, stara się przekazać czytelnikowi dar wiary, nadziei i miłości, płynący z Ofiary Chrystusa – Arcykapłana.

Obszerne zakończenie całej książki (s. 361-379) syntetycznie zestawia w 24 punktach wszystkie elementy biblijnego modelu ofiary. Wystarczy tu zacytować ostatnie stwierdzenie ks. Witczyka, zamykające wywody zawarte w pracy: „Męka, śmierć i zmartwychwstanie Jezusa są Ofiarą, którą w gruncie rzeczy Jednorodzony Syn – Jezus Chrystus – składa ze względu na człowieka i dla człowieka! Bóg Ojciec swoją Miłością odpowiada na pełne miłości i posłuszeństwa zaufanie Jezusa do Niego,

uznając Jego cierpienie i śmierć za grzesznika (*homo peccator*), z której rodzi się *Sprawiedliwy Boży (iustus Dei)*". Próbką stylu, wykrzykniki i pytańniki obfitujące w tekście są śladem wirtualnego dialogu Autora z czytelnikiem. Nie jest mu obojętna treść zawarta w natchnionym Słowie.

Zamykając książkę czuje się pewien niedosyt. Osobiście brak mi końcowego rozdziału na temat teologii św. Jana. Zapowiedź tego tematu można przecież wyczytać w tytule książki („grzech świata”: J 1, 29). Czytelnicy licznych prac ks. Witczyka wiedzą jednak, że Ewangelia Janowa należy do jego najbardziej ulubionych tekstów biblijnych. Można więc żywić nadzieję, że wkrótce otrzymamy drugi tom, będący dopełnieniem prezentowanej tutaj pracy.

Katechizm Kościoła Katolickiego (n. 116) przypomniał piękne adagium św. Tomasa z Akwinu: „Serce Chrystusa oznacza Pismo święte”. Ks. Witczyk w swej nowej książce pokazał, jak uprawiać teologię biblijną: czytając Stary i Nowy Testament łącznie, odnajdujemy wspólny mianownik Objawienia zawartego w Piśmie. Jest nim „Serce Jezusa, przebłaganie za grzechy nasze”.

Ks. Antoni Tronina

Maurice Casey, *An Aramaic Approach to Q. Sources for the Gospels of Matthew and Luke* (SNTSMS 122), Cambridge: University Press 2002, ss. 210.

Autor powyższej rozprawy naukowej jest profesorem Nowego Testamentu na Uniwersytecie w Nottingham i znawcą języków biblijnych. Przygotowanie językowe skłoniło go do podjęcia się rekonstrukcji substratu aramejskiego Ewangelii. Kilka lat temu opublikował studium dotyczące aramejskich źródeł Ewangelii Markowej (*Aramaic Sources of Mark's Gospel* (SNTSMS 102), Cambridge 1998), obecne studium jest próbą rekonstrukcji substratu aramejskiego źródła Q.

Monografia składa się z pięciu rozdziałów: stan badań, metoda i omówienie trzech różnych tekstów z Q. W zaprezentowanym stanie badań (ss. 2-50) Casey wykazuje, że nikt wcześniej nie podjął się w takim zakresie zbadania aramejskiego podłoża Ewangelii. Większość prac dotyczących źródła Q nie zajmuje się w ogóle aramejskim substratem (uczni uważają, że takiego nie było w formie spisanej lub nie dostrzegają potrzeby jego studiowania); te, które to czynią, odwołują się najczęściej do pojedynczych terminów. Casey zaproponował natomiast pełną rekonstrukcję następujących tekstów: Mt 23, 23-36/Łk 11, 39-51, Mt 11, 2-19/Łk 7, 18-35 oraz Mt 12, 22-32/Łk 11, 14-23; 12, 10 w relacji do Mk 3, 20-30.

Przed przystąpieniem do omówienia powyższych perykop Casey szeroko i precyzyjnie omawia metodę, którą będzie się posługiwał w pracy (ss. 51-63). Zwraca głównie uwagę na to, że nasza znajomość jęz. aramejskiego jest ograniczona. Za